

**НАЦИОНАЛНА АКАДЕМИЯ ЗА ТЕАТРАЛНО И ФИЛМОВО ИЗКУСТВО „КРЪСТЬО
САРАФОВ”**

ФАКУЛТЕТ „СЦЕНИЧНИ ИЗКУСТВА”

КАТЕДРА „АКТЬОРСТВО, СЦЕНОГРАФИЯ И РЕЖИСУРА ЗА КУКЛЕН ТЕАТЪР”

Михаела Иванова Тюлева

Терапевтични техники и технологии за психологическо въздействие чрез
кукла върху деца с медицински, емоционални, образователни, умствени и
реhabилитационни проблеми

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

Научен ръководител:

проф. Жени Пашова

СОФИЯ, 2017

Тази дисертация разглежда компонентите на терапевтичните техники и технологии в контекста на терапията с кукли.

Днешното развитие на терапията с кукли се базира на методите на арттерапията, психодрамата, различните направления в психологията, рехабилитацията, специалната педагогика, логопедията, кукленото актьорско майсторство.

В първа глава на настоящото научно изследване се разглеждат терапевтичните техники и технологии, които имат пряка връзка с терапията с кукли и нейното положително влияние при деца с медицински, образователни, емоционални, умствени и рехабилитационни проблеми. Те са анализирани, съпоставени и е направен обзор на предложената от теоретичните източници информация.

Втора глава е фокусирана върху всички онези арттерапии, които се допълват, преливат една в друга и носят своя положителен ефект и обърнато е внимание на куклотерапията като средство за преодоляване на проблеми при деца със специални потребности.

Трета глава съдържа описание на поставените цели и постигнатите резултати в различните случаи, по които съм работила като куклен терапевт и асистент.

В четвърта глава са представени някои от диагностичните методи, с които психологията и педагогиката си служат при работа с деца с определени специфични потребности. Очертана е и на ролята на арттерапевта, неговата мисия и качествата, които трябва да притежава.

Проблемите на възпитанието, обучението и личностното развитие на децата със специални образователни потребности се разглеждат в тясна връзка с тяхната социална рехабилитация и подготовката им за живот в обществата на връстниците им. Водеща е идеята, че е необходимо да се прилага към тези деца такъв подход, който да им позволи максимално да се адаптират към обкръжението, от което са част. Особено важно е не само да се подпомогнат физически и психически, а да се създават оптимално най-добрите условия, даващи им възможност да реализират правото си да съществуват пълноценно, заедно с другите, независимо от неблагоприятното си състояние. Акцентът се поставя върху необходимостта от всекидневни взаимоотношения между децата в норма и децата със специални потребности. По този начин се осигурява постигане на основната цел – формиране на социално-адаптивното им поведение. В основата на този подход стои – **интеграцията**.

Доказано е, че терапията с кукли има неограничени възможности и въздействието, което тя може да окаже върху децата с потребности, е от голямо значение, за да могат те да бъдат интегрирани в обществото.

ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО: Терапевтичните техники и технологии за въздействие чрез кукла

ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО: Психологическото въздействие чрез кукла при деца с образователни, умствени, емоционални, рехабилитационни и медицински проблеми.

ХИПОТЕЗА: Използването на терапевтични техники и технологии за въздействие чрез кукла оказва положително влияние върху деца с медицински, образователни, емоционални, рехабилитационни и умствени проблеми. (подобряване социализацията, адаптивността, образователните способности и резултати, елиминирание болезнени преживявания, укрепване на психическото здраве, разрешаване на конфликти в условията на социалните, образователните или творческите дейности)

ЦЕЛ: Целта на изследването е положителното въздействие на терапевтичните техники и технологии чрез кукла при деца с образователни, умствени, емоционални, рехабилитационни и медицински проблеми.

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЗАДАЧИ:

1. Да се направи обзор на терапевтичните техники и технологии, които имат връзка с настоящото научно изследване и които дават основата на терапевтичната работа с кукла.
2. Да се проучат, анализират и сравнят арттерапевтичните техники. Фокусиране на вниманието върху куклотерапията.
3. Да се провери ефекта на сигурност при работа с кукла. Да се докаже положителното въздействие при работа с кукла при деца с образователни, умствени, емоционални, рехабилитационни и медицински проблеми.
4. Да се представят част от диагностичните методи на психологията и педагогиката. Да се анализира ролята на кукления терапевт.

ПЪРВА ГЛАВА

ТЕРАПЕВТИЧНИ ТЕХНИКИ

Куклената терапия е изградена на основата на сериозни проучвания, които водят началото си от основоположниците на психологията, дълбоките им анализи за човека, методите на тълкуване, действие и постигането на резултати. Няма как научното изследване да не започне с основната наука, на базата на която по-късно в дисертацията ще разгледам техниките, произлезли от нея.

ПСИХОЛОГИЯ

Психологията се утвърждава като наука едва след като успява да се отдели от философията, което се случва в края на 19. век. Тя успява да се наложи и да започне да развива своите концепции за човека и неговото поведение. Днес под Психология се разбира наука за поведението и всичките му прояви. В началото на развитието си

психологията се занимава с процесите на здравата личност, но с набирането на скорост в научните изследвания, създаването на основа за методика започва да анализира болните, децата, социалните групи и животните. Основният метод, с който работи психологията, е проверяването на хипотези чрез факти. Като основни обекти на изследване на психологията се посочват: възприятията, мисленето, емоциите, мотивациите, взаимоотношенията т.е. психичните процеси.

В зависимост от това различаваме:

а/ познавателни процеси (усещания, възприятия, памет, въображение, мислене);

б/ емоционални процеси (чувства);

в/ волеви процеси (воля)

Освен психичните процеси, психологията се занимава с особеностите и чертите на личността. В това отношение тя дефинира по различен начин човек, индивид и личност.

„ *Човекът* е същество, което притежава съзнание и реч, отразява и преобразува околната действителност, изобретява оръдия и ги използва в своята практическа дейност, води обществен начин на живот и получава средства за живеене с помощта на своя труд, труд за себе си и за обществото. (...)

Индивид е всеки отделен човек с всички негови особености. Индивидът е съзнателно същество. Човекът се ражда индивид и се формира като личност в процеса на въздействието върху него на системата. (...)

Личност е човекът като член на обществото, общуващ с другите хора чрез езика и речта, развиваш се в обществото, субект на познанието и активното преобразуване на действителността.“¹

Психологията има своите посоки на развитие, своите видове, които се обогатяват все повече, развиват се, допълват се или се отричат взаимно. В тази научна разработка първо ще се спра на Хуманистичната психология, която застава зад модела, че човекът може и трябва да се стреми към самоактуализация, а в контекста на научното изследване терапията с кукли може да подпомогне именно този процес.

ХУМАНИСТИЧНА ПСИХОЛОГИЯ

Хуманистичната психология е направление в психологията, което дава предимство на човека като уникална, цялостна система, която не е даденост, а възможност за самоактуализация, присъща само за човека. Ейбрахам Маслоу твърдо вярва, че човекът е създаден да се самоактуализира, че това е в неговата природа и той е длъжен да следва инстинктите си. Теория, която се доближава до принципа на работа в куклотерапевтичния процес. Самоактуализацията съдържа в себе си самопознание,

¹ **Генова, Е.,** С. Димитрова, Н. Попов и др. Психология. София, Медицина и физкултура, 1981.

правилна самооценка и намирането на мястото в света - все задачи, които си поставя терапията с кукла. Хуманистичната психология залага на принципа, че всеки човек е уникален и трябва да се изучава като цялост. Открояват се още няколко аспекта в отношението към човека:

- човекът е открит към света и неговите преживявания са главната психологическа реалност;
- животът на човека трябва да се разглежда като единен процес;
- в човека има потенциал за непрекъснато развитие и самореализация;
- благодарение на смисъла и ценностите, човекът има своята лична свобода;
- човекът е активно творческо същество.

Всеки човек е способен и има право да се самоопределя, да избира своите ценности и цели, да взима своите собствени решения.²

Като следваща терапевтична техника, произлизаща от психологията като наука се нарежда психоанализата.

ПСИХОАНАЛИЗА

Психоанализата е научна дисциплина, чието начало е, разбира се, свързано с името на Зигмунд Фройд. През 1885 година психоанализата е вече в процес на развитие, а Фройд е един от великите представители на науката. Неговият голям принос е в това, че той промени изцяло възгледите на човека за самия него, накара хората да възприемат, оценяват и мислят по коренно различен начин за човешката природа.

Макар че в практиката се прилага предимно за лечение на психично болни, психоаналитичната теория обяснява както патологичните, така и нормалните прояви на психиката.

„Фройд дава няколко определения на психоанализата. Едно от най-ясните се намира в началото на Енциклопедията, издадена през 1992г.,

„ Психоанализа е името:

1. на процедура за изследване на душевните процеси, почти недостъпни по друг начин;
2. на метод за лечение на невротичните разстройства, основан на това изследване;
3. на серия от психологични концепции, придобити по този начин, които се развиват заедно, формирайки постепенно една нова научна дисциплина.“³

Психоанализа и терапия

² Георгиева, Росица. Психотерапията на Карл Роджърс.

³ Ж. Лапланш, Ж. и Ж.- Б. Понталис. Речник на психоанализата. София, Колибри, 2014, с. 380

Задачата на терапията е да улеснява пациента в разширяване на разбирането му за неговия психичен живот, мотиви и конфликти. Това се прави, като се използват няколко основни техники. Тези техники влизат и в концепцията на терапевтичната работа с кукли, доколкото проблемът на детето, с което се работи, позволява повече или по-малко откровен разговор и поставяне на условия за работата.

- Изясняване – въпроси, чиято основна цел е да се получи повече яснота относно представения материал и някои недоизяснени детайли в него (например чувства, съпровождащи преживяването фантазии, обстоятелства и т.н.). В куклено-терапевтичната работа този етап е насочен изцяло към проучване на проблема, средата, в която живее детето, взаимоотношенията му с останалия свят.

- Конфронтация – това е техника в психоаналитичната работа, чиято основна цел е внимателно да посочи на пациента някои противоречия в описанията на спомените и отношенията от своя живот. Ползата от конфронтацията в аналитичната работа е, че тя допринася да се изведат наяве някои несъзнавани психични конфликти. В куклотерапевтичната работа конфликт човек-човек обаче не съществува. Нашата задача е да натоварим куклата, персонажа с определен проблем и тогава можем да говорим за ситуация на конфликт кукла - терапевт или кукла - дете. Казвайки конфликт имам предвид етап във взаимоотношенията, благодарение на който ще излязат на повърхността скрити, потискани мисли или чувства и е възможно терапевтичната работа да продължи по нов път.

- Интерпретация – задачата на интерпретацията като терапевтичен метод е да помогне на пациента да направи връзка между случващото се тук и сега в отношенията с терапевта и миналия си опит. В зависимост от заболяването на пациента, неговата степен и сила, е възможен такъв момент на интерпретиране. Макар че при работата с деца вероятно това би изглеждало твърде дидактично. Ако детето проявява нездравословна агресия, работата с кукла като цялостен процес ще намали натрупаното напрежение и детето ще стане по-спокойно, но интерпретиране на куклен етюд с поука по-скоро не влиза в търсените резултати. Интерпретиране в смисъла на обсъждане на поведението на кукления герой, който всъщност се е държал като детето в агресивните му моменти, би могло да се случи, защото фокусът няма да бъде към човека, а към куклата.

- Подкрепа – тъй като често става дума за болезнени теми от живота на пациента, внимателният подбор на темпото и ритъма на терапевтичната работа, както и доброжелателното отношение на терапевта са важни условия за успеха на терапевтичната работа и постигането на резултат. В куклотерапевтичната работа особена роля има самият терапевт. Той е медиаторът, който ръководи процеса, поощрява детето, напътства го и прави възможно постигането на поставените цели.

Психоаналитичният метод предлага възможност да се формулират (вербализират) определени изживявания, усещания и представи, които водят до конструиране на

значения за несъзнаваните модели и процеси на ума. Именно затова и в научното си изследване взимам тази част от психоанализата, защото вербализирането на проблем, формулирането му е основа за такава концепция при работата с кукли, която да бъде максимално насочена към опознаване, анализиране, намиране на това, което кара детето да бъде тревожно, агресивно, стеснително, не социално. На базата на психоаналитичните сеанси се създават много терапевтични възгледи, които създават своите неповторими методи и работят в името на пациента. Една така концепция е Психодрамата, която поставя началото на арттерапевтичните техники, но намира своето място тук, защото е неразривно свързана с психологията.

ПСИХОДРАМА

Психодрамата е метод на групова психотерапия, представляващ ролева игра, в хода на която се създават необходимите условия за спонтанен израз на чувства, свързани с най-важните за пациента проблеми. Това е и метод на изследване на личността, на нейния вътрешен свят и нейните социални роли със средствата на играта и груповото взаимодействие; метод за изследване чрез действие.

Психодрамата е насочена към достигането на инсайт / insight/- просветление, озарение и катарзис - рязък емоционален преход, който увеличава желанието за живот; облекчаване на напрежението, като една изключително благоприятна основа за творческо преосмисляне на собствените проблеми и конфликти и изработване на адекватна самооценка. Морено определя две разновидности на терапевтичния катарзис. Той твърди, че те са много важни и могат да бъдат постигнати само чрез психодрама и ролева игра. Първата е катарзис чрез действие - постига се чрез превръщане в активен участник в портретираната драма. Втората е катарзис на интеграцията, който предполага идентифициране с положението и проблемите на другите.

Една от причините за дълбокото въздействие, което психодраматичният процес оказва върху хората е, че той им дава възможност да разгледат своя вътрешен свят „ отвън“. Куклотерапията прави същото, но чрез създаването на кукла от детето и поставянето ѝ в определени условия или среда. Психодраматичната игра има за цел нещо повече от „разтоварване“, тя трябва да постигне осъзнаване и личностна промяна в посока отвътре навън, това е моментът, в който личността се превръща в истински автор на действията, а процесът се нарича *отреагиране на вътрешните конфликти* / acting- out/. Именно вътрешните конфликти са онова, с което и куклотерапията се занимава. Отреагирането им се получава на базата на изработената вече кукла, която би могла да бъде несъзнавано копие на детето. В разиграване човек е свободен да избира крайното и дори невъзможното - да действа нестандартно, агресивно, да бъде перфектен, да рискува, да си позволи да се провали или да прави напук, но всичко това САМО докато е на сцената. По този начин действията му придобиват т.нар. „ граничен статут“ т.е. те са действия вътре в личността / acting- in/ и въпреки това са реални, доколкото са

автентични нейни действия. Разбира се, в куклената дейност винаги става въпрос за границата. Граничният статут на Морено е свързан с активните действия вътре в личността, които се контролират от терапевта в кукленотерапевтичния сеанс.

Фази на психодраматичното действие

Фазите на психодраматичното действие по своята форма са много близки до тези на кукленотерапевтичната, но се различават в известна степен като съдържание.

1. Загръване - психологически процес, чрез който човек се подготвя и мотивира да предприеме дадено действие. В тази фаза се избира главен герой, получава се диагностичният материал, обсъждат се проблемът и ситуацията. В хода на фазата се търси освобождаване от страха, стимулира се спонтанността, създава се подходяща емоционална атмосфера. Отбелязва се пълно съвпадение с кукленотерапевтичната работа. Особено важно е детето да се почувства спокойно, да бъде предразположено към максимална креативност и да не се страхува от нищо.

2. Фаза на действието. Класическата ролева игра не е артистично изживяване в театралния смисъл и „актьорската“ част на играенето на роля няма никаква драматургична стойност. Ролевата игра улеснява поведенческите и социалните промени и позволява на човека да получи по-широк поглед, по-разширен житейски шаблон. Поставянето на роли в кукленотерапевтичната работа е условие, което се случва уж незабелязано, а всъщност е добре премислена стратегия за действие. Важно е кой каква позиция ще заеме и как ще реагира в хода на играта. По време на тази фаза главният герой може да достигне до катарзис и да осъзнае истинските си чувства и отношения, нагласи и конфликти в разиграната ситуация.

3. Заключителна фаза. От гледна точка на лечението и неговите задачи, от заключителната фаза се очаква да постигне няколко цели. При работа с деца с проблеми поставените цели, ако са заявени пред детето, са постижими с оглед удоволствие от постигнатата работа. Ако те са по-скоро цели на терапевта, те са премислени и се отбелязват като постигнати или такива, за които трябва да се мисли нова стратегия. При всички положения налице е намаляване на тревожността и напрежението, защото концентрирането в направата на куклата действа релаксиращо, а да се постигне подобен ефект при дете с проблем е огромен напредък.

Класическата процедура на психодрамата предполага наличието на следните участници и елементи:

1. Протагонист / protos- първо, agony- болка/, пациент - субект на психодрамата, главен изпълнител, представящ проблемите си.

2. Терапевт/ режисьор, фасилитатор, директор/. Терапевтът има следните функции: организация на психодраматичното пространство и действие, създаване атмосфера на доверие, стимулиране на участниците към спонтанност, подготовка на протагониста и

цялата група, подпомагане появата на проблемните преживявания, коментиране, включване на спомагателни персонажи, организация на обсъждането, емоционален обмен и контролиране, анализ на случващото се.

3. Помощници на терапевта. Това са хората, които участват в сеанса като помощници или ко-терапевти. В психодрамата Морено ги нарича „помощни Аз-ове“. Те действат на два плана. От една страна са допълнение на протагониста, а от друга допълнение на водещия. В терапевтичната работа с кукли помощниците биха могли да бъдат кукли или избрани предмети, които да бъдат натоварени с роля, функция.

4. Зрители. Това са останалите членове на групата, които не участват директно в психодраматичното действие, но имат право да обсъждат резултатите, когато сеансът приключи. След края на всеки сеанс, участниците са подтикнати да споделят всичко онова, което усещат и мислят. Именно в този момент протагонистът разбира, че не е сам, че може да разчита на обективна оценка и помощ. В работата с детето с проблем обикновено зрители няма, работата е строго индивидуална и в известен смисъл камерна. Но когато се работи по социално значим проект, тогава групата е особено важна.

5. Сцената е мястото, където се разгръща психодраматичното действие. Сцената в работата с кукла би могла да бъде навсякъде - в детската стая, на двора, в болничната стая, в детската градина. Някои от децата нямат възможност за придвижване поради заболяването си, затова терапевтът адаптира достъпното за тях място и създава условия за напрежение на кукла и съответно игра с нея.

КОГНИТИВНО-ПОВЕДЕНЧЕСКА ТЕРАПИЯ

Когнитивно - поведенческата терапия безспорно произлиза от поведенческата / behavior therapy/. Тя се занимава с рационалното, осъзнато мислене за емоциите и поведението. Представителите на тази школа смятат, че ако човек мисли рационално, това води до такова поведение и емоции, които предоставят възможност на човека да постига целите си с лекота и да удовлетворява желанията си. А това от своя страна носи повече удовлетворение, спокойствие и сигурност. Определението за поведенческа терапия, експериментално възприето от Асоциацията за подпомагане на поведенческата терапия в началото на 70. години, гласи: „Поведенческата терапия включва предимно приложението на принципите, извлечени от изследванията в експерименталната и социалната психология за облекчаване на човешкото страдание и подобряване на функционирането на хората.“⁴ Когнитивно - поведенческата терапия е подход насочен към промяна на образите, мислите и начините на мислене с цел подпомагане на клиента да преодолее емоционални и поведенчески проблеми. Основава се на теорията, че поведението и емоциите се повлияват от познавателните (когнитивните) процеси, които

⁴ **Енциклопедия** Психология, редактор: Реймънд Дж. Корсини. София, Наука и изкуство, 1998, с. 806.

човек може да се научи да променя т.е. да интерпретира действителността по възможно най-правилния начин за всяка ситуация, в която е поставен.

Като основна цел на когнитивно- поведенческата терапия се обособява т.нар. „проверка на реалността“. Терапевтът учи клиента да прави връзка между мислене, емоции и поведение. Неговите усилия са насочени към това клиентът да разбере и осмисли, че съществува взаимовръзка между мислите, емоциите и поведението. За да се постигне ефект, терапевтът използва различни техники:

1. **Сократовско разпитване** - на съмнение се подлагат всички убеждения на клиента, начина му на мислене и поведение.
2. **Разпознаване** на грешките - директно се посочват грешките в поведението - прибързана реакция, ниско самочувствие, пренебрегване, недооценяване. Техниката на посочване на грешките може да бъде насочена само към куклата. Това е индиректен начин да се насочи детето в правилната посока за действие, без това да звучи дидактично.
3. **Сравняване** на всички възможни ползи и загуби. Образно пресътворяване на случки. Изключително полезна техника, която освен че позволява на клиента да освободи въображението си, му помага, идентифицирайки се с куклата или предмета, да погледне на проблема с „ други очи“.
4. **Мислено разиграване** на ситуации и случки. Когато говорим за терапия, насочена към деца с проблеми, това, към което се стремим, е образ, който да бъде реално сътворен и реално натоварен с определени качества или недостатъци и поставен в определена ситуация.

Всички когнитивно - поведенчески терапии се различават по конкретните техники, но имат една и съща цел. Те биха могли да насочват клиента или към емоциите, или към поведението и мислите, или към всичките заедно. В контекста на научното изследване , при работа с кукла тези техники се видоизменят в зависимост от проблема, но винаги са насочени към куклата като средство за преодоляване на определени негативни емоции, за намиране на мястото в обществото, за постигане на сигурност, спокойствие, за премахване на напрежението. Терапевтичната работа с кукла предполага използването на техники, които са пряко свързани с конкретния случай и следва модела, който е изготвен предварително на базата на сериозно проучване. Всяко заболяване предполага изготвяне на индивидуален план за работа, подбор на материалите, консултиране с психолог или логопед.

В днешни дни когнитивно - поведенческата терапия доказва своята ефективност при лечението и облекчаването на симптомите на редица психични разстройства. В съвременния динамичен свят, в който напрежението и ежедневната борба са изострени до крайност, децата също страдат от редица психични, нервни разстройства, които могат да бъдат овладяни не по медицински начин, а именно чрез алтернативните, но доказали

се вече методи и терапии. Работата с кукла е изключително полезна в това отношение, защото подпомагащата ѝ и възстановителна функция се отразява благотворно на страдащия. С помощта на куклата, в игра или вид състезание, детето би могло да отключи друг аспект на поведението си, който да му помогне да преодолее това, което му тежи. Общуването минава на друго ниво - споделяне, съпреживяване, съчувствие, поставяне на героя в определени ситуации, преодоляване на трудности, поставяне на цел, до която трябва да стигне. Детето преминава неусетно през лабиринт от емоции и предизвикателства, но чрез и през кукления персонаж, който е неговото аз.

ЕМОЦИИ

Психолозите смятат, че емоционалната система е най-развита в детския организъм в сравнение с всички други системи. Това е понятие, изразяващо психичното състояние на човека, повлияно от различни субекти и обстоятелства. Това състояние може да бъде както положително (щастие, радост), така и отрицателно (мъка, скръб), но също така и състояние на безразличие (апатия).

Емоционалният процес съдържа в себе си няколко компонента, които обуславят функциите му: емоционална възбуда – определя състоянието на мобилизация на организма, когато някаква субективна ценност е зададена в ситуацията; преживяване, осъзнаване на усещането за емоция; експресия - външни изразителни знаци за емоцията, по наблюдаваното поведение може да се съди за преживяваната емоция.

През ранна детска възраст емоционалното развитие има особено важна роля в живота на детето. Емоциите са в основата на всяка познавателна проява у малкото дете и се превръщат в мощен двигател на психичното развитие през ранната възраст. Емоциите стимулират самото възникване на всички видове и степени на познавателните прояви - от усещанията до мисленето и говора.

Емоционалната интелигентност е не по-малко важна от интелектуалната, защото носи на човека хармония, себепознание и правилна самооценка.

ТЕРАПЕВТИЧНИ ТЕХНОЛОГИИ

Връзката между науката и практиката, в контекста на моето изследване, наричам технология. Технологиите са това, което прави човека мощен, знаещ, компетентен. Технологиите в последните години рязко промениха живота на човека, дадоха нови посоки на взаимоотношенията, откриха безброй възможности за изследване, направиха огромен обем от информация достъпен до всички. Тук технологията ще се разглежда като особена съвкупност от методи и техники, които обединени ще сложат началото на създаването, оформянето и анализирането на една нова технология, пряко свързана с терапевтичната работа с кукли. Терапевтичната работа с кукла като нова технология съдържа в себе си всички онези техники, методи, технологии, които имат пряко

значение за изготвянето и протичането на един кукленотерапевтичен сеанс. Няма как да се посочи една формула, по която да се подбират различните необходими модули, защото всеки случай е различен, отделен, поради спецификата на заболяването, степента и предварително изготвения терапевтичен план.

Научните открития в областта на педагогиката и психологията, заедно с практиката на арттерапевта и неговия опит в различните случаи, е основата за създаването на технология на терапевтичната работа с кукла. Синтезът на техниките и технологиите се разглежда в контекста на деца с проблеми - медицински, образователни, емоционални, рехабилитационни и умствени, и положителното им влияние при работата с кукла. Независимо, че на преден план е интеграцията на децата с потребности в общообразователната система, все пак степента и формата на заболяването трябва да бъдат взети предвид и да бъде изготвен индивидуален учебен план, който да се следва. Ще разгледам някои от компонентите на педагогическата технология и технологията на игровото взаимодействие, защото като социални, интелектуални и творчески подходи те са обект на изследване.

ПЕДАГОГИЧЕСКА ТЕХНОЛОГИЯ

Педагогиката е науката, която се занимава с възпитанието, обучението и образованието на личността и има теоретико-приложен характер.

Обект на изследване на педагогиката са възпитанието, обучението и образованието като обществени явления и дейности, чрез които се предава и усвоява обществено полезен и личностно значим опит и се подпомага цялостното развитие на човешката личност.

Предмет на изследване на педагогиката са закономерностите и механизмите за организиране и функциониране на възпитанието, обучението и образованието с оглед постигането на поставените цели.

Противоречиви са мненията относно ролята на психологията в изграждането на педагогическата технология, но психологията е тази, която е в основата на една друга група технологии, които ще разгледаме по-късно, а именно технологията на игровото взаимодействие. Смятам, че технологиите, които са насочени към образованието, педагогиката, взаимодействията с околния свят, са свързани именно с науката психология.

Посоките на развитие на педагогическите технологии са изключително много и те се делят по своите признаци, функции, средства, цели, методи. Това, което има пряко отношение към настоящото изследване, е развитието на технологията в зависимост от подхода към детето. Конструктивно - техническата дейност при децата е от особено важно значение за формиране на цялостната Аз-концепция. В случаите, в които се работи с деца с определен проблем, тази дейност е от особено значение за развитието на фината моторика, на концентрацията, на вниманието. Изработването на една кукла в смисъла на педагогическата технология може да се нарече конструктивно- техническа

дейност, която носи със себе си белезите на творчеството, на създаването, на оживяването на материата, което вече прескача в сферата на арттерапията, и по-конкретно в сферата на куклотерапията.

ОБРАЗОВАТЕЛНА ТЕХНОЛОГИЯ

Образователната технология все повече обръща внимание на персонализирането на обучението и затова в последните години се въведе едно понятие, което до голяма степен определя посоката, в която би трябвало да се работи. Интерактивните методи на обучение носят смисъла на личността като основен фактор, обръщат внимание на индивидуалността при поднасяне на информация, търсят методи за справяне с критични образователни ситуации и оформят учебното поведение. При работа в група, с помощта на тези методи децата успяват да усвоят понятията през осмислянето им в конкретни ситуации, търсят и намират смисъла и прилагането им. Интерактивните методи на обучение са всъщност вид арттерапия, защото чрез наученото, което бива преживяно и обсъдено, а в по-късен етап преодоляно или приложено в живота, се осъществява до голяма степен схема на психодраматично разиграване на дадена ситуация. А психодрамата се занимава именно с това, да преобразува понятията, случките, ситуацияите, чертите от характера в нещо „видимо“ за този, който играе и в нещо, което да му донесе конкретни отговори на въпросите. Учениците не се съревновават, а се учат на сътрудничество, модифицират знанията си и ги прилагат в практиката, осъзнават правата си, задълженията си и отговорностите си. Съвсем естествено идва ред на най-интересната технология, която е в основата на работата с кукла при децата с проблеми. Играта с кукла е техника, метод, начин за скъсяване на дистанцията, за придобиване на увереност, помощник в стресови и силно емоционални моменти, навигатор в обучението, средство за общуване.

ТЕХНОЛОГИЯ НА ИГРОВТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

Част от образователната технология е играта. Съществува изградена стройна система, функции и форми на игровата технология, която служи за подпомагане на учебния процес или интегриране на детето в социалната среда.

Играта е едно междинно пространство на действителност и въображаем свят, на реалност и измислица и когато създава този свят, детето поставя себе си в центъра. Игровото взаимодействие е наситено с емоции, с позиции, със стратегии и формира основните параметри на процеса, а именно: спонтанност, креативност, претворяване на действителността, знанията и уменията, характеристика на героите, изграждане и преодоляване на конфликти. Играта е онази потребност на детето да общува, да опознава, да създава, а защо не и да преодолява личните си социални, адаптивни, обучителни, двигателни трудности, които съпровождат живота на дете с проблем. Понякога детето трудно възприема себе си такова каквото е, търси отговори на въпроси, които му изглеждат нерешими, попада в ситуации, в които се чувства объркано и не вижда изход. В този негов вътрешен конфликт, именно в играта с кукла, във

взаимоотношенията им, в ситуациите то може да намери отговори на онези въпроси, които го вълнуват. Когато детето играе с куклата, когато проектира своите тревоги във външен обект, който е носител на вътрешни тревоги, тогава резултатите все повече се доближават до търсените. В пряката ми арттерапевтична работа винаги съм се старала да оставя детето само да поведе посоката, да ми „подскаже“ накъде ще вървим. Това в голяма степен позволява на терапевта да очертае и своята роля в този процес, да се намесва само ако е необходимо, да поощрява, а не да дефинира образа на създаденото, да мотивира, но не на принципа постижение - награда, а на дълбоко осмислено, емоционално ниво да подпомага детето и неговата игра.

ТЕХНОЛОГИЯ НА КУКЛОТЕРАПИЯТА

Всички методи, характеристики и функции на гореизброените техники и технологии оформят едно ново направление в арттерапевтичната работа, което обхваща всички онези модули, които работят за доброто на клиента. Чрез средствата на техниките, техните безбройни варианти, основата, която дават, и всички възможности на технологиите, които са пряко свързани с арттерапевтичната работа, в контекста на образованието и играта се появява ново направление - технология на куклотерапията. Тя съдържа в себе си всички компоненти, които една арттерапевтична дейност трябва да има, но по своята същност, функции, насоченост и съдържание се отличава именно с това, че в нея присъства КУКЛАТА като средство за общуване, за преодоляване на кризисни състояния, за социализиране, самооценка. Куклата се явява незаменимо средство за общуване между детето и терапевта и предполага съвсем ново развитие на взаимоотношенията и преодоляването на проблемите. Създаването на технологията на терапията с кукли се базира на представянето на техниките и технологиите, които в контекста на научното изследване имат пряка връзка с нея.

Всички арттерапии са по-скоро допълнение към лечението на децата, а не основна терапия. Тяхната подпомагаща функция обаче оказва огромно влияние върху състоянието им и доказва, че категорично има нужда от подобни дейности.

АРТТЕРАПИЯ

Арттерапията, наричана още терапия чрез изкуство, е сравнително нов метод в психотерапията. Тя се базира на изкуството и творчеството, оформяйки като голяма и основна своя цел въздействието върху психо-емоционалното състояние на пациента и хармонизация на личността чрез развиване на самопознание.

Всички дейности и занимания в контекста на сеанса се наричат спонтанни, защото е важен процесът, който се случва на пациента, а не реалните му умения. Именно тази спонтанност дава възможност на пациента да работи с такива мисли и чувства, които изглеждат на пръв поглед непреодолими. Да ги изразява с помощта на зрителни образи, а не вербално. Предварителна подготовка не се изисква и не се коментира

художествената стойност на произведенията, а само постигнатите резултати, според поставените цели.

Разбира се, че е възможно в един арттерапевтичен сеанс да бъдат използвани няколко техники, с цел постигане на резултат. Направата на куклата, оцветяването ѝ, моделирането ѝ може да бъде като част от терапия с рисуване, танцът на куклата, пластическото ѝ поведение като част от танцтерапията, музиката, на която да се разиграват сцени с куклата, е част от музикотерапията, историята, която ще се разиграе е част от приказкотерапията. Куклотерапията събира в себе си всички компоненти на останалите арттерапии, които имат отношение към конкретния случай, конкретното заболяване или проблем на детето. В настоящото научно изследване, под термина *арттерапия* ще се разбират всички терапии, които са свързани с изкуство.

РИСУНКОТЕРАПИЯ

Чрез рисуването се изразяват несъзнателни желания и емоции, които, ако се потискат, биха довели до опасно или странно поведение на личността. Фройд смята, че рисуването създава ефекта на катарзис, което прави този процес достоен да се нарече терапевтична техника.

В тази терапия всичко се случва „тук и сега“, няма отлагане, няма връщане назад в миналото и съзнателно търсене на причини за появилия се проблем, в това отношение този метод на рисункотерапията се припокрива напълно с възгледите на хуманистичната психология за действие „тук и сега“, което поставя пациента/ детето в позиция да може да реши проблема в реално време, без това да го натоварва.

Една от техниките, които ползва рисункотерапията, е рисуването с пръсти. Многобройните изследвания доказват положителния ефект на тази техника, защото тя освобождава детето от натрупано напрежение, балансира емоциите, подобрява концентрацията, а според начина на рисуване може да се направи анализ за състоянието на детето.

МУЗИКОТЕРАПИЯ

Това направление на арттерапията си служи с елементите на музиката и влияе пряко върху физическото, психическото и социалното състояние на клиента/ детето. Музикотерапията може да бъде съпътстваща и подпомагаща основното лечение.

Музиката се използва като средство за комуникация чрез ритъма, мелодията и текста, които я превръщат в един особен език за общуване. Музиката помага на физически или умствено болните да се изразяват. Помага на интровертните пациенти да се ориентират към по-отворено поведение, да бъдат по-смели, да вярват повече в себе си, дава необходимото спокойствие на хора, претърпели тежки операции и получили тежки диагнози. Особено въздействаща е една част от музикотерапията, наречена

ритъмтерапия. В рамките на една терапевтична сесия се създава музика, чиято цел е клиентът да намери своя персонален начин да преодолее себе си, емоциите си, поведението си, проблемите си, да формира едно музикално преживяване.

ТЕРАПИЯ НА ДВИЖЕНИЕТО

Терапията на движението или т. нар. танце-двигателна терапия е метод, чрез който движението и елементите на танца се използват за ефективна промяна във физическото и емоционалното състояние на пациента. Тази терапия спомага за разкриване възможностите на човека, не само във физически план, но и в посока на социализацията, общуването и изразяването на емоции. Носи със себе си голяма доза мотивация, отпускане и увереност.

Съвременната танцова терапия е много подходяща за всички хора, които изпитват някакви затруднения да говорят за себе си и за проблемите си. Особено труден е процесът, що се отнася до деца, които имат някакъв проблем да говорят или да анализират себе си и поведението си. В този случай детето ще танцува с куклата, която само ще си направи, само ще избере музиката и ще преживее вероятно най-вълнуващия момент в живота си - ще танцува, защото в куклата детето ще вижда себе си, ще се идентифицира с нея и ще танцува, ще твори и ще се освободи от напрежението и надвисналата съдба, че то не може да ходи, камо ли да танцува.

ПРИКАЗКОТЕРАПИЯ

Приказката има терапевтично въздействие, защото пациентът намира свое собствено разрешение, размишлявайки върху онова, което се отнася за него. В този смисъл успява да се доближи до вътрешните си конфликти по един различен начин. Поради факта, че в приказката се съдържат нереални моменти, тя се превръща в средство да се достигне до строго индивидуалните процеси на всеки, а не се фокусира върху полезната информация.

Съчиняването на вълшебна приказка е един от начините детето да стане наясно със себе си и проблемите около него, без това да го натовари. Открояват се няколко вида приказки, които по своята цел се доближават, но използват различни средства за постигане на терапевтичен ефект.

Някои от изследователите на вълшебната приказка откриват като нейни основни предимства символите, други смятат, че тя би могла да бъде метод в психоанализата, трети, че тя може да бъде основа за диагностициране. Едно е безспорно - вълшебната приказка е метод за терапия. Доказана е нейната сила, нейното внушение, нейните функции в разрешаването на конфликти, осмисляне на Аз-а, търсене на решения и адекватна преценка на ситуацията.

Безспорно приказката е елемент от детството, носещ своя смисъл за изграждането на представата за света. Освен занимателния си характер тя притежава дълбоко вкоренен смисъл, който редица изследователи изучават, описват, класифицират и разработват. Не бих могла да се спра на всеки един, но тези, които съм подбрала, като че ли най-много се доближават до идеята, че вълшебната приказка със своите функции, място, роля и терапевтичен ефект е средство за преодоляване на стресови ситуации, начин за повишаване на креативността, метод за трениране на вниманието.

Владимир Проп в труда си „Морфология на приказката“ разделя приказката на най-малките ѝ съставни части и така стига до заключението, че в приказката може да има безброй герои, но техните функции са ограничени. Така той описва 31 функции като, разбира се, не е задължително те да присъстват във всяка една приказка, някои могат да бъдат пропускани.

След задълбочено изследване на източници става ясно, че във вълшебната приказка има точно определен брой персонажи, независимо от броя на действащите лица. Смятам за нужно да ги изброя, заедно с описанието им, защото те много точно определят мястото на героя и обуславят неговите функции.

1. Антагонист - основен персонаж, заради когото приказката съществува. Той може да преминава от една в друга форма. Може да се мултиплицира, да променя лика и възрастта си. Антагонистът има изключително ярко присъствие и задължителни реплики.

2. Протагонистите в приказката могат да бъдат два типа: Страдащ протагонист - женски герой, притежаващ нравствени качества и отговарящ на всички модели за естетическо съвършенство; Търсещ протагонист – мъжки персонаж; неговата основна цел е възстановяването на тази празнина, заради която се е появила приказката. Когато детето се идентифицира с протагониста, който преминава през препятствията, то на несъзнателно ниво преодолява определени свои страхове и тревоги.

3. Вълшебен помагач/ помощник. В зависимост от това какъв е протагонистът, се оформя и вълшебният помагач. При женския персонаж това може да бъде всичко, но рядко човек. При мъжкия - инструменти и оръжия, които са свързани с преодоляване на пространството, като това може да бъде и животно.

4. Снабдител, дарител. Пазител на вълшебния предмет или свойство. Дава го на този, който преодолее изпитанието. Може да бъде т. нар. дарител - учител.

5. Изпращач е този, който съобщава за липсата. Това е постоянен персонаж- с него започва и завършва вълшебната приказка. Може да бъде господарят, царят, царската дъщеря, но все съществува с висок социален статус.

6. Лъжегерой е този, който се представя за протагониста. Най-често е разобличен заради нещо, което знае само протагонистът.

7. Наградата винаги е предварително определена. Тя може да е царската дъщеря, царството.

Владимир Проп представя неговия модел за съчиняване на вълшебна приказка в 31 вълшебни карти.

Джани Родари, от своя страна, съкращава функциите на Проп до 20 на брой:

От двата модела, които предоставят Проп и Родари, се оформя един трети модел, който е в пряка зависимост с търсения от мен терапевтичен ефект на вълшебната приказка, в контекста на куклотерапията. Избраните точки са сериозно обмислени посоки, които развиват теорията на вълшебната приказка в една по-непозната посока, а именно свойствата и функциите ѝ като психотерапевтичен подход. Тези 12 точки обособяват определени събития, емоции, аспекти на поведението, на социализацията, на личностното израстване на детето и са своеобразен път, през който то преминава, срещайки се с трудности, свързани с възприемането на света и себе си в него. Разбира се, елементите са взаимосвързани, всяко предишно е естествено допълнение на следващото, но и в обратния ред съществуват зависимости, които са непроменяеми.

В търсене на смисъла, символиката на действията и прякото им отношение и значение в живота на детето, анализирайки конкретни и общи ситуации, се оформи следният модел за диагностициране и работа.

1. Напускане. Тази функция не случайно заема първо място. Тя е отправната точка, началото, от което започва да се оформя едно поведение. Тя съдържа в себе си и огромен мотивационен потенциал, който не винаги се развива в положителна посока. Свързва се с началото на тежък период от живота на детето, в който то може да изпитва вина за случка или събитие. Това може да е напускането на единия от родителите (развод или смъртта на близък човек) - тема, която вълнува децата, когато пряко ги засяга, деликатна по своето случване и особено опасна, ако не се обясни правилно и адекватно.

2. Забрана. Забраната присъства в живота на всеки един от нас, но в живота на детето като че ли тази част от научаването на правилата е особено залегнала. Джани Родари определя забраната като: „инструмент за социализация“. Вероятно това е отражение на нашето възпитание и поглед върху света - да го изучаваме, но да не рискуваме. Или поне не прекалено. Изследователите коментират „забраняването“ като функция, свързана с желанието да бъдеш от едно цяло, а Джани Родари го вижда като „сблъсък на авторитети“. Във вълшебната приказка много често на героя е забранено да заспива, а сънят е онова време, в което може да се забравя, да се пътува, да се рискува. Той е и бягство от реалността, към която принадлежат и героят, и неговият проблем. Като

реална ситуация това може да бъде забраната на детето да вижда единия си родител, забрана да играе, да вдига шум, да търси себе си рискувайки.

3. Нарушение. Нарушението е естественият ход, който следва забраната, повлиян, разбира се, от нейните безкомпромисни условия. Затваряне в себе си и недопускане на никаква външна намеса, проява на крайности в поведението, изменение на характера до неузнаваемост - това са нарушенията, които много често водят до последната си фаза: бягство от къщи. Всички тези нарушения са пряко свързани с:

4. Липсата. Тя би могла да бъде техен мотив или последствие, момент на равносметка за този период. Обособява се като липса на смисъл, на любов, на внимание, на вяра.

5. Начало на противодействието. Тази функция е действена по своето съдържание, дава знак за случване на вътрешна борба, на стремеж към промяна, на доказване, че „аз съм, аз мога“.

6. Вълшебно средство. Разглеждайки тази функция, разбира се, всички изследователи на приказката са единодушни, че без вълшебното средство е невъзможно съществуването на вълшебна приказка. И защото съдържа в себе си думичката вълшебно, и защото магическата основа, на която стъпва тази функция, носи своите причинно-следствени връзки. Не случайно тази функция е точно след началото на противодействието и преди борбата. Тя се явява едно междинно, но много важно пространство, което може да бъде от една страна, имагинерно, а от друга - реален предмет. Той винаги носи на своя герой някакви качества, сили или умения за справяне с тази ситуация. Няма да сгрешим обаче ако към вълшебното средство, което дава сили, смелост, увереност, като съвременна препратка отбележим наркотиците. Безспорно обявени за пандемия, за сериозна заплаха за здравето и живота на човечеството, наркотиците предлагат на подрастващите онези усещания, които те не могат да си „набавят“ в реалния живот или не им достига смелост, увереност, а чрез употребата на наркотици придобиват всичко това, чрез това „вълшебно средство“ те се превръщат в героите, които искат да бъдат.

Друга посока на тази функция са технологиите и в частност социалните мрежи, които дават реална възможност за съществуването на нереален свят, на нереална, измислена личност. Това, съвсем естествено, ни довежда до въпроса за „моето място в обществото“. Всички видове игри - в реално време, с уж реални противници, убедително изместват реалния живот с измислен, прехвърлят детското съзнание в обстоятелства, ситуации и събития, върху които те имат контрол, но само докато са част от играта. Елиминирането на персонажа в една игра води до сериозни психически проблеми и липса на самостоятелност, поради пълното идентифициране на детето с героя.

7. Борба. Това е изключително и само вътрешен процес. Независимо че във вълшебната приказка борбата на героя е с реален за него противник, този противник има своето име

в истинския живот. Той може да се казва Вина, Омраза, Гняв, Неразбиране и т.н. - все емоции, които се трансформират в различни същества и героят търси слабото им място.

8. Победа. Естествено победата почти винаги се свързва с разгрома на злото. По подразбиране борбата е между доброто и злото във всичките им нюанси и прояви, които реалността ни дава. Тази скрита, тайна и много лична борба продължава цял живот, но в детска възраст е от особено значение разграничаването, осмислянето на тези две категории. Победата като функция е откриването на смисъла, назоваването на проблема т.е. постигането на вътрешна хармония.

9. Завръщане. След постигнатата хармония то води до единство със себе си. Преминатият процес не е бил самоцелна борба с измислени герои, а начин да се достигне до положение на гордо изправена глава, осъзнаване на възможностите. Това е моментът, в който детето си признава лъжата - промяната е осъзната и то е готово да си понесе последствията.

10. Спасяване. За всеки от нас е особено важно да бъдем приети в обществото, в групата, в цялото. Мнозина залагат на многослойно поведение, използват различни начини да стигнат до определена прослойка, да се задържат в една група. Спасяването, според мен, е осъзнаването на ситуацията такава, каквато е и приемането обратно в обществото, семейството, групата. Висша форма на съществуването е общуването, ето защо човек може да бъде спасен, ако бъде отново приет там, където е бил преди.

11. Решение. Отново се връщаме на най-важния въпрос, а именно за доброто и злото. Правилната самооценка дава възможност на детето да осъзнае, че и доброто, и злото ги има, че са поравно, че от него зависи коя посока ще поеме, но и от двете ще има винаги в неговия живот. Ако детето успее да намери своето място, да се почувства комфортно, да приеме реалността такава каквато е, ще успее да намери хармонията и да се радва на живота.

12. Наказание. Наказанието на врага е функция, която може да бъде разглеждана в няколко посоки, но като че ли като главна се оформя всяко бъдещо противодействие на възможен конфликт. Преодоляването на вината е преодоляване на голям вътрешен конфликт. Детето не е виновно, че единият родител си е отишъл.

Приказката като литературна форма помага на детето да открие самоличността си и призванието си и му подсказва тези преживявания, които са нужни за развитието на характера му. Тя се явяват един вид обещание, че ако детето предприеме смели постъпки и се впусне в приключение, за да се защити, това ще завърши с добър край. Но има и едно предупреждение към най-тихите, несмелите и страхливите, че трябва да рискуват в търсене на себе си, за да не се изгубят. „ Приказките са богати не на поуки, а на живот - и то на смислен живот. За това обект на обсъждане би трябвало да бъде не как да се разбират умно, а как да се съпреживяват, да се превърнат от приказен в

житейски опит.⁵ Терапевтичното въздействие на приказката се изразява в това, че детето намира разрешение само, размишлявайки върху тези неща, които приказката загатва за вътрешните му конфликти в определен етап от живота му. Неразрешимите и неразбираеми проблеми са свързани с вътрешната несигурност. Понякога сюжетът няма нищо общо на пръв поглед с външния живот на детето, но това е само привидно. Приказката не се опитва да опише света такъв какъвто е или да съветва по какъв начин да се живее. Тя дава избор, посока и тласък на детето да осмисли това, което се случва с него. Основен елемент на вълшебната приказка е нейната образност. Чрез образите, които действат пряко върху несъзнателните процеси, детето получава своето обяснение, мотивира се и търси изход от конфликтна ситуация, успява да намери успокоение, че проблемите му могат да бъдат разрешени, но само ако положи усилие за освобождаването си. Чрез героите и събитията се обясняват всички вътрешни процеси. Историята, която се разказва, помага на детето да тръгне по трудния и неравен път, но само ако знае, че изходът за него ще бъде щастлив.

Стигаме и до събирателната, според мен, арттерапия, в която място намират всички гореописани терапии. Именно в това допълване на методи и концепции за работа се съдържа и неповторимостта на терапията с кукли, която има своето място в списъка на арттерапевтиите.

КУКЛОТЕРАПИЯ

Куклотерапията е метод в психотерапията, който стимулира положителните чувства, развива паметта и вниманието, понижава стреса и емоционалното напрежение, развива комуникативността, уменията за работа в група, позволява да се осмислят и решат проблеми или страхове. Осъществяването на терапия чрез кукли произлиза от идеята за използване на театралната кукла и играта с нея като посредник между пациента и терапевта по време на терапевтичния сеанс. Основният принцип, който е залегнал в провеждането на тази терапия, е самоизразяване чрез творчество.

Психолозите смятат, че самият порив за моделиране, играене, говорене от името на куклата провокира активизиране на силите и психиката и подпомага емоционалното възстановяване. В тази терапия не е толкова важен крайният резултат, а целият особено емоционално наситен процес.

При деца със специални образователни потребности играта с кукла развива основните психични показатели - наблюдателност, концентрация, умение за водене на диалог, внимание.

Терапията с кукла може да се провежда в две форми: групова и индивидуална. При избора на форма е много важно да се вземат предвид специфичните особености на

⁵ Стойчева, Светлана. Литературата за деца - промени в завещаното. София, Сонм, 2014.

детето. Груповата куклотерапия е свързана освен с изработването на куклите и със съчиняването на вълшебна приказка, в която да вземат участие всички деца и всички кукли, които са изработени. Груповата терапия с кукла може условно да бъде разделена на 3 вида:

1. Спектакли, които са замислени и изиграни от участниците в терапията.
2. Спектакли, изиграни от професионални кукловоди (с цел контакт с децата след представлението). Тази част може да включва и изиграване на момент от спектакъла от децата.
3. Дидактични спектакли - т. нар. Образователен театър. Подразделение на кукления театър, в което акцентът пада върху обучението, научаването, запомнянето и прилагането на знания и умения.

Индивидуалната терапия се осъществява под формата на мини спектакъл, който пациентът сам създава за себе си. Процесът не е едностранен, а умело напътстван от терапевта в зависимост от поставените цели и търсените резултати. Детето може да използва куклата като морална подкрепа за взимане на решения, да я изработи и играейки с нея, да изрази проблемите си или да участва като зрител, реагирайки на куклата, която терапевтът разиграва.

Сеансите се провеждат под формата на т. нар. „куклено ателие“, което обаче има своите правила, които се отнасят главно до терапевта. Да се създаде чувство на взаимно доверие. Да няма натиск от страна на терапевта. Да се работи съвместно, но да се моделира самостоятелно.

Особености на съвременната куклотерапия

Това, което отличава куклотерапията от останалите арттерапии, е наличието на КУКЛА, на обект, през който преминават всички емоции, всички преживявания, всички промени и дават положителното си въздействие върху детето по един особен начин, който не носи дидактика, а индиректно обяснява на детето възможните позиции, посоки за действие и дава решения. Вниманието се центрира върху направата на кукла, която може да е средство за общуване с детето, да е посредник в общуването, да е основа за диагностициране, да е белег за основни емоционални травми, да е регулатор на поведението и най-вече носител на сигурност, спокойствие. Осъществяването на терапия чрез кукли произлиза от идеята за използване на театралната кукла и играта с нея като посредник между пациента и терапевта по време на терапевтичния сеанс. Основният принцип, който е залегнал в провеждането на тази терапия, е самоизразяване чрез творчество.

Днес куклотерапията се развива в три основни направления, които я допълват, обогатяват и развиват във всичките ѝ посоки.

- Психотерапия - част от детските психолози, които работят с деца с поведенчески проблеми, използват куклата в пряката си работа като средство за общуване с детето, но и като диагностичен метод, що се отнася до търсене на решения, които са в областта на психологията.

- Образование - педагогиката, търсейки алтернативни и интерактивни методи за преподаване на учебния материал както на деца в норма, така и на деца със специални образователни потребности, ползва куклата като средство за преподаване на дадена материя.

- Социална дейност - адаптирането към определена среда, била тя училищна или начало в детската градина, социализирането на децата с проблеми, толерантността, която е така важна в този процес, намирането на подходящо място, където да се забавляват, да учат, да се развиват - тук куклата е и средство, и посредник.

Функции на куклотерапията

Съществуването на куклотерапията, приложението ѝ в различните сфери е изключително важно, що се отнася до намирането на правилното място и използването на правилните средства. Затова куклотерапията е важна част от всяка терапевтичната дейност и носи своите резултати в зависимост от направлението, в което е насочена.

- **Комуникативна функция.** Става ясно, че тук се работи за формиране на комуникативните умения на детето с проблем в определена ситуация. Комуникацията, като основен компонент за общуването ни, е от изключителна важност, защото, ако дете в норма може да си позволи да избяга, чисто физически от дадена ситуация, то такава възможност няма детето с проблем (двигателен). Затова развиването на комуникационните способности подпомага общуването и справянето в кризисни ситуации. При деца с емоционални проблеми комуникирането е от първостепенно значение. Чрез куклата те биха могли несъзнателно да вербализират своите мисли и чувства и да се освободят от натрупаното напрежение, биха могли на съвсем съзнателно ниво да признаят грешките си и да коригират поведението си. Децата с физически увреждания често са изолирани, поради факта, че много малко училища са снабдени с платформи за инвалидни колички, придвижването по улиците е почти невъзможно. Тези деца имат нужда се изразяват, да общуват, да повишат социалните си контакти, да намалят тревожността, че никой не се интересува от тях. Децата с определени медицински проблеми, които са принудени да пребивават в болница, някои от тях затворени в стаите си, имат само един начин да спасят емоционалността си - като общуват. Направата на една кукла, играта с нея ще им донесе вътрешен мир и някой, с когото да преминават през изпитания.

- **Релаксационна функция.** Намалява емоционалното напрежение, което би могло да е причина за силово или грубо поведение. Емоционалният баланс при децата с особени потребности е изключително важен компонент, на който трябва да се обърне особено

внимание. Изработването на куклата носи на детето онази степен на освобождаване от напрежението, от която то има най-голяма нужда в началото на терапевтичната работа, за да може на по-късен етап да твори вече в по-спокойно състояние. Постига се „ефектът на сигурност“, който е най-важният компонент в кукленотерапевтичната работа. При деца, проявяващи агресивно поведение, правенето на куклата действа релаксиращо, разтоварва детето, защото то се съсредоточава и фиксира вниманието си върху това, което прави. Релаксационната функция е важна за всички деца, които посещават терапия с кукла. Драматично и рязко спада емоционалното напрежение и детето започва да се усеща по-сигурно, по-самостоятелно.

- **Възпитателна функция.** Проявява се като корекция на постъпките и поведението на детето. Не се прибягва до дидактичност в прилагането на тази функция, защото никой няма нужда от пряко поучаване с назидателен тон. Ролите биха могли да бъдат разменени и детето да се окаже в позиция на поучаващ, тогава се анализира неговото поведение спрямо куклата, като основа на това колко и какво е разбрало за дадена ситуация. Тази функция би могла да се приложи както на деца със специални потребности, така и на деца в норма.

- **Развиваща функция.** Развиване на психическите процеси - мислене, памет, възприятие, внимание. Всеки един етап от работата с кукла е предпоставка за развиване на определени процеси, затвърждаване на постигнатото и стъпка напред в овладяването на нови умения. Особено важно е развиването на вниманието, защото то е в основата за протичане на един наистина ползотворен учебен час или сеанс с кукла. В трета глава е представена работата с кукла с дете с Хиперактивност и дефицит на вниманието. Терапията доведе до сериозни резултати, свързани с повишаване нивото на концентрацията, намаляване на агресивните моменти, повишаване стойностите на вниманието, поемането на отговорности, овладяването на учебния материал. В случай, че детето показва усет към моделирането, рисуването, сглобяването, това е начин да се провокира творческата му природа и то да развие качества, които да повишат самооценката му.

- **Обучаваща функция.** Обогаляване на знанията за заобикалящия свят. Особено полезна функция, що се отнася до преподаването на определен материал от учебния план. Нерядко на децата им е особено трудно да възприемат учебния материал в онази степен, в която ще им бъде нужно, за да се подготвят за следващия ден. Нещата стават по-трудни, когато детето има проблем, защото освен всички останали тревоги, които то има, преподаването на „суха теория“ е недостъпно за неговото възприятие. Затова чрез куклата, в един учебен час, могат да бъдат преподавани сериозните теми, по различен, достъпен и забавен начин, така че дори да предизвикат повече интерес в учениците. В трета глава разглеждам подобен случай, в който куклата води цяла една година уроците по английски на деца от първа и втора група в детска градина. В резултат рязко се качва

броят на научените букви от азбуката от децата, умението им да ги свързват в срички и думички и да помагат на своята помощник – учителка - кукла.

Етапи на протичане на куклотерапевтичния процес

Целият творчески процес в куклотерапевтичната работа има свой установен ред и той е свързан с овладяване на умения, с поставяне на подходящи за детето условия, със създаване на добронамерена и спокойна атмосфера за работа. Възможно е в хода на работа да се преустанови дейността, но това става само ако детето пожелае.

1. *Подготвителен.* Създаване на естествена игрова среда, близка до детето. Момент за израждане на доверие между детето и терапевта. Изисква се спокойна и ведра атмосфера, така че детето само да пожелае да направи кукла. Показват му се материалите, ако то пожелае, може да ги пипне, да ги изучи, да намери техните специфични възможности, за да е по-добре подготвено, когато дойде време да направи куклата. Ролята на терапевта тук е по-скоро напътстваща. Той не се меси в избора на материали или в начина, по който детето ги изучава.

2. *Изработване на куклата.* В този етап е най-важно да се отключи творческото въображение на детето и то да влее себе си в изработката на куклата. Залага се на експериментирането като модел на работа, докато се получи формата, която детето иска. Тук се явява първият момент на идентификация с куклата - детето пренася несъзнателно образа на своето тяло, на своите мисли, чувства, тревоги. Именно в този етап детето започва да се чувства наистина спокойно, премахва се натрупаното напрежение и оформянето на персонажа му носи усещане, че държи нещата в свои ръце. Оформената кукла би могла да послужи като средство за диагностициране или акцентирание на определен проблем, който тревожи детето и това се отразява на емоциите му.

3. *Оживяване на куклата.* В никакъв случай не се придържаме към всички онези изисквания за оживяване на куклата, които имаме към студентите от специалност „Актьорство за куклен театър“, когато се запознаваме с тази материя. Детето оживява куклата както може и както смята, че трябва. Терапевтът може да задава въпроси, които само да дооформят героя, например как се казва, какъв характер има, как се чувства в момента, къде е била, къде отива, за какво мечтае, иска ли някаква помощ. Много е важно в този етап атмосферата да се запази спокойна, ведра и творческа, за да може детето да е все по-свободно, разигравайки куклата.

4. *Измислянето на сценарии* може да бъде съвсем спонтанно и фактите и събитията в историята да се променят постоянно в зависимост от гореспоменатите проблеми. Тогава терапевтът е длъжен да остави детето само да намери пътя за спасение на своя герой или умело да го насочи към решение, така че детето да не разбере, че получава помощ. Сценарият може да бъде изготвен и на принципа на вълшебната приказка, където всеки герой е носител на определени качества, има своя тежест и краят винаги е щастлив.

5. *Изиграването на спектакъла* е последният етап, в който детето играе от името на героя или героите, които е създало, и изживявайки ситуации от действителността, чрез героя намира своя собствен начин за преодоляване на проблема. Това е етап, който се случва, ако сме избрали групова форма на работа с кукла. Тогава всички заедно играят историята, която са съчинили, и стават част от един голям екип, който твори и измисля и играе. Когато налице е индивидуалната форма на куклотерапия, тогава детето и терапевтът, или детето само могат да си разиграят историята, като я променят или допълват, в зависимост от потребностите на детето.

Точно времетраене на целия процес не е възможно да бъде поставено. Все пак трябва да се съобразим със заболяването на детето и според неговите възможности и потребности да се действа така, че то да се чувства максимално комфортно. Съществуват и ситуации, в които не могат да се ползват и всички видове материали, например, ако сенасът се провежда в болнична стая и има специални изисквания за хигиената.

Целият куклотерапевтичен процес е само и единствено с положителна насоченост. Търси се постигане на положителен ефект чрез работата с куклата и постигане на т. нар. ефект на сигурност, който е първата стъпка в овладяването на емоциите и постигането на резултатите.

ОБРАЗОВАТЕЛЕН И ТЕРАПЕВТИЧЕН КУКЛЕН ТЕАТЪР

Образователният и терапевтичен театър е специалност, която фокусира средствата на психологията и актьорското майсторство и в обединяването им се стреми да превърне натрупаните знания, изводи и решения в един завършен терапевтичен кукленотеатрален акт. Тази програма има за цел да превърне теоретичните познания в практически, съобразени с научните параметри на психологията. Задължително условие е да се работи в екип с психолози, които дават отговори на въпроса КАКВО, а същината на актьорската работа е да отговори на въпроса КАК.

Разработването на схемата за работа залага на човешките качества като състрадание, съпричастност, съжаление, съизмерване, уважение, взаимопомощ, услужливост и др. и стремежите са насочени към създаването на образ, герой, кукла, с който детето да се отъждестви или конкурира. Куклата би могла да е средство за преодоляване на емоционални нестабилности. Всичко е с цел постигане на по-добри резултати в съответната област. Чрез умелото използване на всички средства вината може да се „стопа“ в ръцете, съдбата може да бъде „управлявана“, могат да бъдат постигнати забележителни резултати във физически, емоционален, интелектуален, социален и психологически план, в зависимост от заболяването и поставените цели и задачи.

Терапевтичният куклен театър е насочен към деца с проблеми. Те биха могли да бъдат както деца в норма - малцинства, бездомни, малтретирани и т. н., така и деца с леки, средни или тежки нарушения във физически или психически аспект. В зависимост от

вида и степента на заболяването терапевтичният план трябва да бъде изготвен сериозно и с консултация с логопед или психолог

От всички описани арттерапии като принцип на работа и очаквани резултати, може да оформи следното заключение: Куклотерапията може да бъде събирателен метод на работа с деца с проблеми, съчетавайки в себе си техниките на гореспоменатите терапии, може да бъде ефективна арттерапия, която да провокира детето към активно творчество, към себепознание, към определяне мястото му в света. Различни са средствата, с които всяка терапия си служи, в зависимост от групата, която участва или детето като индивидуален участник, в зависимост от степента на заболяването, степента на социализацията и не на последно място в зависимост от желанието на пациента за участие.

Взаимодействието между представените арттерапии, допълването им, дава нова посока, що се отнася до развитието и прилагането на арттерапевтичните методи и по-конкретно терапията с кукли при деца с образователни, умствени, емоционални, рехабилитационни и медицински проблеми. Структурата на куклотерапията предполага вариативност, гъвкавост и адаптивност към всеки един случай. Анализът и сравняването на арттерапите установи, че всички терапии, които са свързани с изкуството, биха могли да бъдат подпомагаща терапия на вече назначена медицинска такава; тогава скалата на постигнатите резултати ще отчете нови нива, дори и промяна в медицинските показатели. Спокойствието, сигурността, които терапията с кукли носи на детето, биха му дали възможност да се радва на живота и постигането на резултати.

ТРЕТА ГЛАВА

Световната практика показва, че постигането на определени резултати в областта на арттерапията изисква постоянство, търпение, стратегия, сила на духа, желание. Разбира се, не трябва да се забравя, че в голяма степен тази терапия е подпомагаща, напътстваща, утвърждаваща социални или емоционални позиции. В разнообразната ми работа в областта на арттерапията и по-конкретно в куклотерапията, съм се придържала към няколко принципа, които определят процесите на протичане на работата, поставените цели и задачи и постигнатите резултати. Тези принципи са на основата на изграждането на доверие, на спокойна атмосфера за работа, на цялостно и сериозно проучване на литературни източници според проблема, с който ще се занимавам, доброта, съпричастност, любов. Всичко това, смея да твърдя, оформи една моя методика на работа, която ми даде възможност да се срещна с деца с различни проблеми и да работя за постигането на дадени цели с лекота, но със сериозно отношение. Разнообразните случаи, с които имах възможност да се срещна, поставиха и множество въпроси относно реализацията на подобни мероприятия, но и идеи как и къде, с помощта на кого биха могли да бъдат реализирани. Смятам, че подобни арттерапевтични проекти носят своето положително влияние само ако не са еднократен

акт, а процес, който има своята продължителност до постигане на желания ефект. Децата с особени, специални потребности имат място в нашето общество и именно заради особеностите на техните желания е наложително да се намерят онези начини на изразяване на тяхната вътрешна природа, които да ги накарат да вярват повече в себе си и да намерят своето място в обществото.

Практическа работа 1

В съвместен проект със Съюза на глухите в България започнахме работа с няколко деца, някои частично чуващи благодарение на импланти, а някои без импланти, с които се разбирахме благодарение на жестомимичен превод.

Цели: *работа в група* - особено ценно умение, взимайки предвид, че общуване между тези деца е доста по-трудно; *развиване на пластическата култура* - освобождаването на натрупаното физическо напрежение им подейства изключително благоприятно и работата с тях стана доста по-лесна, когато вече бяха усвоили техниката за справяне с това. Бяха доста по-концентрирани и не се изморяваха бързо; *научаване и осмисляне на текст* - много сложна задача, която беше свързана и с подкрепата на родителите, които трябваше да помогнат на децата в научаването на текста. Тук получих помощ и от логопед, който познава децата, и заедно редактирахме приказката така, че да бъде достъпна и като изговаряне и като смисъл, поради факта, че заради по-забавеното възприемане, беше трудно да разберат смисъла на някои понятия. Затова и срещите ни бяха развити в две посоки - образователен модул и кукленотерапевтична работа; *игра пред публика* - най-въълнуващият момент за едно дете - да изиграе това, което е репетирало толкова време пред близките си; *работа с кукла, материал* - на децата им беше интересно да натоварят с биография и да се отнасят като към реален герой с една шапка; *придобиване на самочувствие и правилна самооценка*. Определено придобиха самочувствие, защото репетициите не бяха никак леки, но в кратките почивки, които им давах, ги гледах как репетират и си правят забележки, как се стараят и стават все по-уверени; *развиване на въображението* - цел, която даде своя резултат, когато започнах да получавам предложения от тях кое, как може да се направи, обогати или да стане по-интересно.

Резултати: Децата придобиха нови умения, които с лекота започнаха да прилагат в работата ни. Забеляза се високо ниво на самочувствието им. Развиха специфично въображение, което им даде възможност да осмислят ролите си и да представят куклите си по неповторим начин. Получиха знания за понятия от ежедневието по творчески начин. Придобиха се умения за работа в група, за толерантност, разбиране и компромис.

Практическа работа 2

Детето беше със Детска церебрална парализа.

Цели: изграждане на доверие; освобождаване на натрупаното напрежение; овладяване на емоционалността; работа в екип; преодоляване на затрудненията в овладяването на определени умения.

Резултати: Постигна се изграждане на доверие. Подобри се нивото на социализация. Драстично се намали емоционалното напрежение. Придобиха се умения за работа в група. Повиши се нивото на самооценка.

Практическа работа 3

Световните здравни издания и проучвания са категорични по въпроса за сексуалното съзряване на подрастващите - възрастта за първия полов контакт вече е 13-14 години. Това обаче, в никакъв случай не предполага по-добра информираност за рисковете, независимо че всеки подрастващ разполага с интернет и проверката на който и да е въпрос не е проблем. Децата в тази възраст имат нужда да задават своите въпроси, да получават адекватни отговори и да се чувстват спокойни, уверени и информирани по този изключително важен въпрос. Налице са фактори като притеснение, повишено агресивно поведение, липса на комуникация с родителите и учителите и тоталната незаинтересованост на здравната система по повод превенцията и информираността.

В последните години се забелязва желание от страна на училищата да се говори по темата за сексуалното образование. Бях поканена от издателство „Кръгзор“ да проведем серия от срещи на тема сексуалното образование. В разговорите ни и анализирането на възрастта на бъдещите участници стана ясно, че трябва да се намери нов, гъвкав начин за представяне на тази толкова болезнена за подрастващите тема. Стратегията ни се оформи, когато към екипа се присъедини и сексологът д-р Румен Бостанджиев.

Цели: повишаване на интереса на учениците към получаване на адекватна информация относно половото им съзряване; изграждане на атмосфера на доверие и поверителност; участие в колективни, интерактивни етюди и игри; разговори за толерантност, разбиране, съпричастност.

Резултати: повишаване нивото на информираност; преодоляване на напрежение, появило се вследствие незнание или притеснение; способност за анализиране на критични ситуации; желание за споделяне с възрастните.

Практическа работа 4

Работих с дете на възраст 11 години с диагноза Хиперактивност и дефицит на внимание.

Цели: създаване атмосфера на спокойствие; изграждане на доверие; изработване на кукла, с цел намаляване на напрежението; повишаване нивото на концентрация;

намаляване на агресивните изблици; повишаване нивото на комуникативни умения; развиване на вътрешния му потенциал; трениране на вниманието.

Резултати: постигане на сериозни резултати в концентрацията и вниманието; коригиране на напрежението и силовото поведение; положителна промяна в подготовката за училище; високо ниво на социализация в училищната среда; отговорност към поставените задачи.

Практическа работа 5

Основна тема беше агресията. За целта беше поставена сериозна задача за проучване, анализиране и сравнение на различни литературни източници, статистики и проверка на методите, с които съвременната психология може да бъде полезна.

Цели: изграждане на доверие; комуникация - предразполагане за споделяне на случки от живота в и извън училище, които да ни дадат представа за отношението на детето към света; овладяване на агресивното поведение; развиване на емоционалното общуване.

Резултати: повишаване на самооценката; контрол над емоциите; развиване на комуникативните умения; създаване на нови приятелства в училище.

След разговори с майката и училищния психолог стана ясно, че детето сериозно е променило поведението си и отношението си. Намерило е приятели и не нарушава дисциплината и поставените правила.

Практическа работа 6

При разработването на терапевтичния план фокусът беше насочен главно към проучване на материали, свързани с насилието над малолетни. През цялото време се извършваха консултации с психолог. Срещите протичаха под супервизията на социален работник или психолог.

Цели: изграждане на доверие; подобряване нивото на комуникация; постигане на устойчивост на емоционалността; работа в група; ангажираност към творческа дейност; правилна самооценка; преодоляване на вътрешното напрежение; постигане „ефект на сигурност“; развиване на творческата природа.

Практическа работа 7

Образователен модул в детската градина: „Да учим английски“

Цели: създаване на подходяща атмосфера за преподаване; представяне на помощника - куклата, запознаване с децата; преподаване на материал на английски език; преговаряне на вече минали уроци; натрупване на нови знания; работа и учене в екип; приучаване на толерантност, съпричастност.

Резултати: усвояване на нови знания по английски език; умения за работа в група; възпитаване на толерантност, разбиране и съчувствие; трениране на фината моторика; създаване на приятна атмосфера за работа.

За всички гореописани случаи бяха проучени специализирани теоретични източници, бяха проведени консултации с психолози, социални работници или логопеди. Голяма част от поставените цели бяха постигнати, а резултатите се определят като много добри. Въздействието на куклата е с положителен ефект и носи „ефекта на сигурност“ на децата, които я сътворяват, играят и общуват с нея.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ТЕРАПЕВТЪТ

Арттерапевтичната работа изисква сериозна подготовка и дълбоки познания в сферата на психологията. Разбира се, процесът на една адекватна и продуктивна терапия има добър резултат, когато тя се осъществява под контрола / супервизията/ на психолог и/или логопед, доктор, арттерапевт. Всяко едно от направленията на арттерапевтичната работа има своите специфики и методи.

Арттерапията е алтернативен начин за справяне с определени трудности, проблеми в общуването, способ за преодоляване на медицински, рехабилитационни, емоционални състояния.

Цялостната политика на една стабилна здравна система предполага изграждането, поддържането и функционирането на центрове, където хората, които имат нужда от специализирана помощ, да я получат. За съжаление обаче, това не може да се каже за здравната политика на България. В момента центрите, в които се осъществява подобна дейност и в които се провеждат и арттерапевтични занимания, са по-скоро места, които са организирани и съществуват благодарение на частни лица или фондации. Българското здравеопазване няма заложена програма за терапевтична дейност от подобен тип и това се превръща в още един недостатък.

Съществуването на арттерапевтичен център във всяка една болница, в която има детско отделение, може да повиши емоционалното състояние на пациента, което от своя страна е пряко свързано с преодоляване на трудности, които са възникнали по време на определено заболяване.

За да бъдеш терапевт в някое от направленията на арттерапията, трябва да си много добре запознат със спецификата на работата, с нейните основни принципи, форми, характеристики.

За да има този процес смисъл и посока, трябва предварително да бъде изготвен подробен план на целите, задачите, очакваните резултати и средствата, с които терапевтът ще работи. В зависимост от проблема на детето тези средства са различни, а често пъти в хода на работата се променят, защото зависят пряко от това дали детето кореспондира, дали „връща топката“ към терапевта.

Индивидуалните сеанси протичат по-спокойно и терапевтът почти винаги има възможност, ако се наложи, да смени посоката на действие, да смени средствата, да погледне на ситуацията с други очи и да реагира адекватно.

Силно изразената разнородност на случаите предполагаше сериозно, обстойно и задълбочено обсъждане; вземахме под внимание цялата информация, която ни беше предоставена от психолози, в случаите, в които вече беше работено в тази посока. Децата започнаха да се променят, започнаха да преодоляват своите тежки проблеми, започнаха да се чувстват по-добре, по-комфортно, да са по-отпуснати, усмихнати и спокойни. Започнаха да се чувстват по-сигурни в себе си, в действията си, в мислите си и в крайна сметка „ефектът на сигурност“ при работа с кукла, който търсехме и който е една от основните ми цели, се доказва като съществуващ фактор в куклотерапията.

ДИАГНОСТИЧНИ МЕТОДИ

Диагностицирането е сложен и дълъг процес, който обхваща множество елементи на психологията, но тук ще разгледам тези от тях, които имат пряка връзка с обучението и развитието на бъдещия куклен терапевт и изграждането на негова собствена методология за работа при всеки конкретен случай. Диагностичната дейност се извършва, защото всеки човек, всяко дете е много различно от другото, особено когато говорим за деца със специфични потребности. Диагностиката трябва да е съобразена с множество фактори, които оказват влияние на финалния резултат и дават основание за разработка на практическия модел на работа. Педагогиката и психологията си служат с диагностичните методи с цел подобряване ефективността на обучението, възпитанието и защото трябва да се подхожда индивидуално към всеки един случай, за да се постигнат резултати. Що се отнася до децата в норма, напоследък терминът „различен“ започна да придобива нов смисъл, да се натовазва с поведение, което често педагозите не могат да обяснят или контролират. Затова и част от статистиките показват, че броят на активните, неконтролируемите деца се е повишил в сравнение с предходни години. Особено внимание трябва да се обръща на всички прояви, които в някаква степен са извън общоприетите норми. Те са индикатор за зараждане на особени психични процеси и всеки педагог, терапевт, психолог трябва да има подготовка за подобни явления. „Внимателно трябва да се изучават всяка проява на агресивност, упорство, безотговорност, лъжа, бягство от училище; потиснатост, тревожност, отчужденост, апатия, дезинтересираност и др.

Необходимо е да се обръща внимание и на проявите на капризи, страхове, разсеяност, трудно запаметяване, болезнена чувствителност, плачливост, уморяемост, депресивни и меланхолични настроения и др., които в много случаи са сигнал за заболяване или кризи в развитието.⁶ В последните години децата със специални образователни потребности са интегрирани в училищата, в обикновени паралелки и учат наравно с връстниците си. Дългокогато това е успешен начин за получаване на образование зависи от педагога, организацията на учебния процес, която е заложена в програмата на училището, от взаимодействието между педагог, родител, ресурсен учител, психолог, арттерапевт.

Що се отнася до дефинирането на детето със специални образователни потребности, съществува описание, което кратко и ясно дава представа с какво един педагог или психолог има работа:

„ Терминът *учащи със специални потребности* може да се използва за описване на всеки индивид, чието физическо, умствено или поведенческо представяне е толкова различно от нормата - по-високо или по-ниско, че са необходими допълнителни услуги, за да се задоволят неговите потребности.(...)

Термините *нарушение* и *спънка* не са взаимнозаменяеми. **Нарушението** е функционално ограничение, което човекът има и което пречи на физическите или познавателните му способности. **Спънка** е състояние, наложено върху човека с нарушение от обществото, физическата среда или от неговата нагласа.⁷

Необходимостта от тези уточнения се появява във връзка отново с гореспоменатия въпрос за поставянето на „етикет“, взимането на решения за съдържанието на бъдещата работа и развитие на детето и не на последно място остава въпросът за ситуацията, в която е поставено детето, неговата самооценка, място в обществото и средата и развитието му.

Диагностични методи за изучаването на психичните процеси

Като първи и особено важен метод психологията посочва **наблюдението**.

Наблюдението е процес, който трябва да се извършва в естествена среда и условия на живот така, че детето да е в максимално спокойно състояние, да няма фактори, които да го притесняват, разсейват, така че резултатът да е максимално „чист“ и да може да се намери правилното му тълкуване. От изключителна важност е всеки резултат да бъде записван точно и навреме. Този метод се използва, докато детето се занимава с някаква друга дейност, която да не е нова за него, а точно обратното - изисква се среда максимално близка до ежедневието му, в която се наблюдава неговото поведение,

⁶ Батоева, Дина, Теодор Попов, Теодор и Ели Драгоева. Педагогическа и психологическа диагностика. София, АСКОНИ- ИЗДАТ, 2006.

⁷ Пак там.

умение за справяне с различни дейности, общуване с други деца, игра по правила, преодоляване на проблем, емоционално състояние.

Самонаблюдението е разновидност на наблюдението, която включва осмислен акт от страна на пациента. Когато обаче говорим за деца със специални потребности, в методите на диагностициране включваме самонаблюдението само ако детето започне чрез куклата да анализира себе си, да се самоопределя като характер, участник в конфликтна ситуация, да тълкува свое емоционално състояние, да оценява своите действия, да се види отвън. В този смисъл куклотерапията е уникален метод за достигането до необятния вътрешен свят на детето и начин да се преодолее натрупаното напрежение вследствие на конкретното заболяване.

Втори основен метод в психологията е **експериментът**.

Изключително силен и мощен метод, който намира своето приложение не само в психологията, но в други сфери на науките.

„ Експеримент - ситуация на изследване, съзнателно създадена или случайно получила се, но винаги контролируема, в която условията, предизвикващи даден феномен, могат да бъдат опознати чрез систематичната им вариация по обусловените от тях вариации на ефекта, както и да бъде определен техният дял във въздействието. Основно правило на планирането на експеримента гласи: Варирай опитните и контролирай останалите условия. Експериментът е най-прецизно поставеният въпрос за обективно реалните връзки между причина и следствие.“⁸

Ясно е, че ролята на терапевта в хода на една артсесия е особено сложна и многопластова що се отнася до получаване, анализиране, сравняване на информацията и систематизирането ѝ в единна система, която да е в основата на бъдещата арттерапевтична дейност. Хипотезата, която терапевтът ще трябва да докаже, не може да бъде еднопланова, а да предполага нови полета за развитие и изследване, да бъде специфична и точно определена, да бъде доказуема. На базата на проведените експерименти се събират факти, които се анализират според условията и променливите и се превръщат в доказателства.

Допълнителни, подпомагащи методи за диагностициране

Анкетният метод. На базата на проведените анкети се проучват психологически, педагогически, социални проблеми. Резултатите се използват главно за разрешаване на поставени хипотетични въпроси или при изясняване на данни.

Интервюто. Провежда се устно и е по-скоро разговор с диагностичен характер. В него се задават целенасочени въпроси и се регистрират отговорите на лицето. И анкетният

⁸Речник по психология, Наука и изкуство, София, 1989.

метод, и интервюто са възможни, когато говорим за работа на терапевта с дете, но само при изричното условие, че интервюто ще се води от куклата, а не от терапевта от първо лице, защото тогава ще се изпусне спецификата на общуването на детето с куклата, да проявяваната честност, отдаденост, съпричастност.

Оценъчните скали. Използват се за изучаване на някои от особеностите на изследваното лице, получава се яснота за наличието или отсъствието на определено качество и за степента на проявата му. Наблюдават се поведението и реакциите на детето и впечатленията за тях се попълват в определена таблица.

Беседата. Това е един от методите за по-дълбоко опознаване на детето, а именно откриване на неговите специфични предпочитания, склонности, отношение към света и околните, развитие на нервната система, мотиви за определено поведение и емоции.

Разновидност на беседата е **диагностичният разговор**, който спомага за събиране на разнообразна информация за детето по повод важно събитие или някакво необичайно явление в живота.

Съществуват още един вид методи, които се използват в педагогиката, но се прилагат и в клиничната практика при деца с отклонения в поведението.

„ **Проективните методи** са техника за изучаване на подсъзнателните аспекти на личността като цяло. Тя се изразява в несъзнателно приписване на собствени мисли, преживявания, желания, намерения, чувства на друго лице или на външния свят.

Важно средство и метод за диагностика са **тестовете**. Те биха могли да бъдат с педагогическа насоченост или част от психологическо изследване. Има няколко основни компонента, които един тест трябва да притежава, за да бъде обявен за валиден.

Какви методи за диагностициране ще използват терапевтът, педагогът или психологът зависи само от това, какви цели са поставени и към какви резултати се върви. Ясно е, че при децата със специфични потребности се изисква подготовка, която да синтезира знания, умения, опит при провеждането на диагностичните методи и способност за правилно тълкуване на получените резултати.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всички методи, характеристики и функции на изброените техники и технологии оформят едно ново направление в арттерапевтичната работа, което обхваща всички онези модули, които работят за доброто на клиента. Чрез средствата на техниките, техните безбройни варианти, основата, която дават, и всички възможности на технологиите, които са пряко свързани с арттерапевтичната работа, в контекста на образованието и играта се появява ново направление - технология на куклотерапията. Тя безспорно съдържа в себе си всички компоненти, които една арттерапевтична дейност трябва да има, но по своята същност, функции, насоченост и съдържание се отличава именно с

това, че в нея присъства КУКЛАТА като средство за общуване, за преодоляване на кризисни състояния, за социализиране, за самооценка. Куклата се явява незаменимо средство за общуване между детето и терапевта и предполага съвсем ново развитие на взаимоотношенията за преодоляването на проблемите. Създаването на технологията на терапията с кукли се базира на представянето на техниките и технологиите, които в контекста на научното изследване имат пряка връзка с нея. Сборът от арттерапевтичните техники с техните функции, насочва вниманието към терапията с кукла, защото тя ползва всички методи, концепции, за да се оформи като естествено попълнение в списъка на арттерапевтичните техники.

Терапевтичната работа с кукла изгражда емоционални умения като: назоваване и разпознаване на чувствата; изразяване на чувствата; контролиране на чувствата; намаляване на стреса.

И когнитивни умения като: самоосъзнатост; правилна самооценка; спазване и разбиране на нормите на поведение; социализация; определяне и постигане на поставени цели.

Отбелязват се сериозни резултати в социалното и емоционалното развитие на децата. Те стават по-отговорни, уверени, внимателни, загрижени, разбиращи, съчувстващи и толерантни. При децата със специални образователни потребности се подобряват: поведението; социалните умения; комуникативните умения; самоконтрола; самооценката.

Характеристиките, функциите, формите и приложението на терапиите оформиха и развиха тезата, че куклотерапията е уникален арттерапевтичен метод, който дава възможност на детето с проблем да преодолее натрупаното напрежение, да се освободи от страховете си, да постигне високи лични и учебни постижения, да оформи правилна самооценка, да намери своето място в обществото.

Взаимодействието между представените арттерапии, допълването им, дава нова посока, що се отнася до развитието и прилагането на арттерапевтичните методи и по-конкретно терапията с кукли при деца с образователни, умствени, емоционални, рехабилитационни и медицински проблеми. Структурата на куклотерапията предполага вариативност, гъвкавост и адаптивност към всеки един случай. Куклата беше използвана и като средство за общуване, и като посредник между детето и терапевта и доказа „ефекта на сигурност“, който носи, когато е създадена от детето или когато то играе с нея. Преодоляването на натрупаното емоционално напрежение съвсем естествено води до гореспоменатия ефект и затвърждава тезата, че терапията с кукла със своята специфика има своето място в списъка на арттерапевтиите, развивайки и усъвършенствайки техниките, методите и средствата за постигане на „ефекта на сигурност“.

Спокойствието, сигурността, които терапията с кукли носи на детето, биха му дали възможност да се радва на живота и да постига резултати и да живее достойно.